

Baloldalról a baloldalra

Beszélgetés

Eörsi

Istvánnal

Tételezzük föl, hogy elhangzik egy vers az interjú elején.

Halljuk!

Most?

Igen.

Mint hitelbe vásárló / próbálgatom a ruhákat, / ez bő, az szűk – mit tehetek? / Majd meghízom, és lefogok. / Pakolják be mindegyiket! Miután ez a rövid vers a válogatott műfordítások elejére íródott, Maga írta 1975-ben, szeretném, ha elmondaná, hogy ez csak a versfordításokra vonatkozik-e, mert ott tényleg bele kell bújni mindenféle ruhába és mindenféle ember bőrébe, vagy tágabb értelemben vonatkozik Magára is, akár az életére, akár a meggyőződéseire, akár arra, amire a műsor címe is utal, hogy miközben a baloldaltól a baloldalra tartott, ezen belül is léteztek különböző változatok, melyek hol bővekek, hol szűkebbek voltak, de azért Maga megpróbálta őket.

A vers kizárólag a műfordításra vonatkozik. Kétfajta műfordító típust ismerünk, egyikbe azok tartoznak, akik zseniálisan tudnak fordítani, de csak olyan verset, amelyet meg is tudnának írni. Ilyennek tartom Tóth Árpádot vagy Nagy Lászlót. A másik típusba az olyan műfordítókat sorolom, akik mindent le tudnak fordítani: ilyen például, a legmagasabb fokon, Szabó Lőrinc. Azt hiszem, én is ebbe a második csoportba tartozom. Nemcsak Brechtet fordítottam, ami nekem nagyon könnyen megy, vagy Heint, ami még könnyebben, mert Heintnél az az érzésem, hogy minden versét megírhattam volna, ha kicsit tehetségesebb lennék. De szívesen fordítottam Lorca-t is, Keats-t is, akik stílusban távol állnak tőlem. Tehát bizonyos alkalmazkodási képességre van szükségünk ahhoz, hogy meghízzunk és lefogjunk a követelményeknek megfelelően. Ezt a műfordításra érttem, de nem csak erre érvényes. Valóban nagy szükségünk van arra, hogy tőlünk eltérő magatartásformákat, lelkialkatokat, gondolkodásmódokat, politikai alapállásokat is megértsünk, belülről tudjunk látni.

De eltérően az esztétikától, ahol a jó versek értékét nem befolyásolja az, hogy milyen közel állnak hozzánk, a politikáról és általában az emberi magatartásról ezt nem lehet állítani. Persze hiba azt gondolni, hogy adott szituációban csak egyfajta morális cselekvés létezik. Ha ez így volna, akkor erkölcsstelennek tartanánk mindazokat, akik nem feküdtek a sínekre 1937-ben. Sok olyan érvényes életről tudunk, mely különösebben „pörös száj” nélkül megalakult a hétköznapokkal és mégsem követett el mocokságokat. Úgy gondolom, hogy sokfajta morális magatartás létezik egy körön belül, a történelem és a különféle személyiségek messzopontján. Persze nagyon bonyolult kérdés, hogy hol húzzuk meg a kört. Nem hiszem, hogy ebből az ítélkező tevékenységből kikapcsolhatók a szubjektív tényezők. De azt sem hiszem, hogy ez merőben szubjektív dolog.

Mondjuk Erdélyi József 40-es évek elején írott versei mindenképpen kívül esnek az említett körön, mert lehet valaki meggyőződéses antiszemita, de ha már megindultak a marhavagonok Auschwitz felé, akkor az ember az efféle meggyőződését fojtja magába. A hétköznapi politikában a helyzet még bonyolultabb, mert szükségem van ugyan arra, hogy megértem a tisztességes embereknek és a tisztességtelen embereknek is a társadalmi és személyes motívumait, érdekszféráját, de ha elkötelezett emberek vagyunk, nem adhatunk igazat merőben ellentétes felfogásoknak.

A Maga körét mi rajzolta meg? A személyisége? A történelem? Hogyan csöppent bele a baloldaliságba egyáltalán? Egyik barátja azt mondta, hogy voltaképpen az Eörsit egész életében az határozta meg, hogy a Vörös Hadsereg felszabadította, és megmentette a Dunába lövetéstől.

Általánosságban azt mondhatnám, hogy halatlan szerencsének tartom, ha valaki bármilyen lenézett vagy üldözött kisebbséghez tartozhat. Ez tudniillik felébreszti és kielejesíti a szociális lelkiismeretet és érzékenységet. Ez nem speciális zsidó kérdés, megfigyeltem például barátomnál, Allen Ginsbergnél, hogy őt a homoszexualitása, melyet megvetettek és lenéztek (bár nem olyan általánosan, mint nálunk, mert ennyire szűk-agyú nem lehet az amerikai társadalom), tehát kisebbségi ösztönölete fogékonyra tette még a pakisztáni éhezők iránt is. Ha 44-es élményeim, a folyamatos életveszély állapota szerepet játszott későbbi fejlődésemben, akkor ezt úgy foglalthatom össze, hogy ettől kezdve abszurditásnak tekintettem a faji előítéleteket, majd tovább haladva felismertem, hogy minden előítélet abszurdítás. Bennem semmiféle zsidó nacionalizmus vagy zsidó elfogultság nincs – elítélem például Izrael állam sovínizta fajvédelmét is –, és általában csak akkor jövök rá, hogy származásomat tekintve zsidó vagyok, amikor éppen el akarnak égetni. De különben ez eszembe sem jut, mert kultúráim nem onnan származik. Először magyar lettem, aztán európai, mert előbb a magyar költészet, aztán a német filozófia befolyásolt, de a francia felvilágosodás is nagy hatással volt rám, továbbá Shakespeare Vilmos Összes Művei, és a görögök, ezzel szemben sajnós a zsidó kultúrát egyáltalán nem ismerem, az egy Biblia kivételével, amit fantasztikusnak tartok.

Világfelfogásomat tehát befolyásolták a 44-es üldözések, de nem igaz, hogy aktuálpolitikai kérdésekben konkrétan motiválnának.

Hány éves volt akkor?

31-ben születtem, 1944-ben 13 éves voltam. Hálát ébresztett bennem, hogy az oroszok felszabadítottak, de megbocsájthatatlannak tartom, hogy elfelejtettek eltávozni. Azt hiszem, én írtam a legvadabb verset 56 novemberében az orosz beavatkozás ellen, a *Szóba se állj vele* kezdetűt: csak úgy fröcsög belőle a gyűlölet. A vers nagyon pocsek, le is csuktak érte, de sajnós nem esztétikai minősége miatt.

Mikor kezdett marxista irodalmat olvasni?

16 éves koromban elolvastam Lukács György könyvét, *Az írástudók felelősségét*. Igényem volt egy olyan ideológusra, aki megengedi nekem, hogy kommunista létemre szeressem Babitsot meg Thomas Mannt. Így jutottam el Lukácshoz. Babits-tanulmányában volt egy zseniális kritikai megjegyzés arról, hogy miért nem mond Jónás semmit Ninivében azon kívül, hogy el fog pusztulni a város. Vannak olyan helyzetek, amikor az ember tiltakozik az embertelenség ellen, de nem tud ezzel semmi pozitívat szembeállítani. Lukács azt mondta, hogy Jónás tehetetlensége Babits becületességét dicséri, mert technikailag megoldhatta volna ezt a feladatot is, és adhatott volna szépen szóló proféciát Jónás szájába, de nem tette, mert ez hazugság lett volna. Elkezdtem Marxot meg Engelst olvasni, és egy ideig azt hittem, olyan világban élünk, amely valóra váltja reményeiket.

Felgyorsult az idő, egyszer csak kiderült, hogy mindaz, amiben hittünk, hazugság volt, és mi ennek a hazugságnak nemcsak becsapottjai, hanem hirdetői is voltunk. Belső válságunk felébresztette a jóvátétel vágyát. Ki-ki a maga módján próbálta jóvátenni a bűneit. Gimes Miklóst egészen az akasztófaig eljuttatta ez a törekvése. Engem csak a börtönbe. Én már akkor tudatosan úgy vállaltam a börtönt, hogy azt ülöm le, amit 52–53-ban megírtam. Igaz, utólag is őszintének hittem magam, de őszinteségem egybeesett az érdekeimmel. Például 21 éves koromban József Attila-díjat kaptam Rákosi-versemért, pedig még kötetem sem volt. Elutazhattam Lengyelországba, elismert fiatal költő lettem, reménység, kis üdvöske, mit tudom én.

Amikor aztán börtönbe kerültem, azzal a tudattal ültem, hogy nemcsak magamért kell itt revánst vennem és jóvátételt fizetnem, hanem az eszméért is, amelyben hittem. Ezt is meg kell valamiképp magammal együtt mentenem. Tehát én úgy mentem be a börtönbe, hogy kommunista vagyok, mégpedig igazi kommunista, akit az aljas árulók, a brigantik lecsukattak.

A börtönben aztán rengeteg emberrel ismerkedtem meg. Egyszer azt mondtam, hogy „Mi, igazi kommunisták, majd megmutatjuk”, mire egy vasutas fiú megkérdezte: „– Mondd csak, hatalomra kerülnek egyszer az igazi kommunisták is?” „– Abban biztos lehetsz” – válaszoltam. „Na, az borzalmas volna – mondta ő –, mert a nem-igaziak jóllaktak már, de ti még éhesek vagytok.”

Ezt a dialógust áttemeltem *A kihallgatás* című darabomba, mert nagyon mélyen hatott rám. Egyszer csak megértettem, hogy a kommunista-ság zárt kör, kívül esik a magyar nép belső lehetőségein, érzületvilágán. Megértettem, hogy nekem is kívül kell kerülnöm ezen a körön.

Később is nagyon sok problémát okoztak nekem az igazi kommunisták. Egyszer csak feltettem magamnak a kérdést, hogy van az, hogy az olyan sokra becsült Nagy Imre, vagy Lukács

György, vagy a többiek bemenekülnek a Jugoszláv Követségre, és egyiknek se jut eszébe megkérdezni a kormány nem kommunista tagjaitól, hogy: „Veletek mi lesz?” Nem érdekelte őket Bibó és Farkas Ferenc és a többiek sorsa. Csak magukról gondoskodtak, noha nem voltak gyáva emberek. Bátorságukat bizonyította Lukács egész élete és Nagy Imre halála is: ő az egyetlen, klasszikus értelemben vett tragikus hős az utolsó száz év magyar történelmében. Egy ember egyszer csak magára veszi, mint Ödipusz, a bűneit. Anélkül, hogy konvertita lenne. Nem akarom ezt az interjút velük kapcsolatos kételyeim boncolgatására felhasználni, de azt elmondom, hogy rá kellett ébrednem arra, hogy a kommunistaság nem választható el azoktól a szervezeti keretektől és kötelezettségektől, amelyek áthatják a morált is. Mi, kommunisták valóban különös emberek vagyunk, még akkor is, hogyha az egész népnek akarunk segíteni. Ez esetben külön menedékjog illet meg bennünket bukás esetén.

A humanista értékek a huszadik században a baloldallal azonosultak. Nem az történt, hogy amikor betört a szocializmus, a létező szocializmus Magyarországra, akkor Magában ez a baloldali meggyőződés, a humanizmus, hadd mondjam így, intézményesült, kereteket kapott, rendszerbe ágyazódott. Aztán börtönbe került, és mikor kijött onnan, megmaradt egy letisztult, világnézetté erősödött baloldaliság?

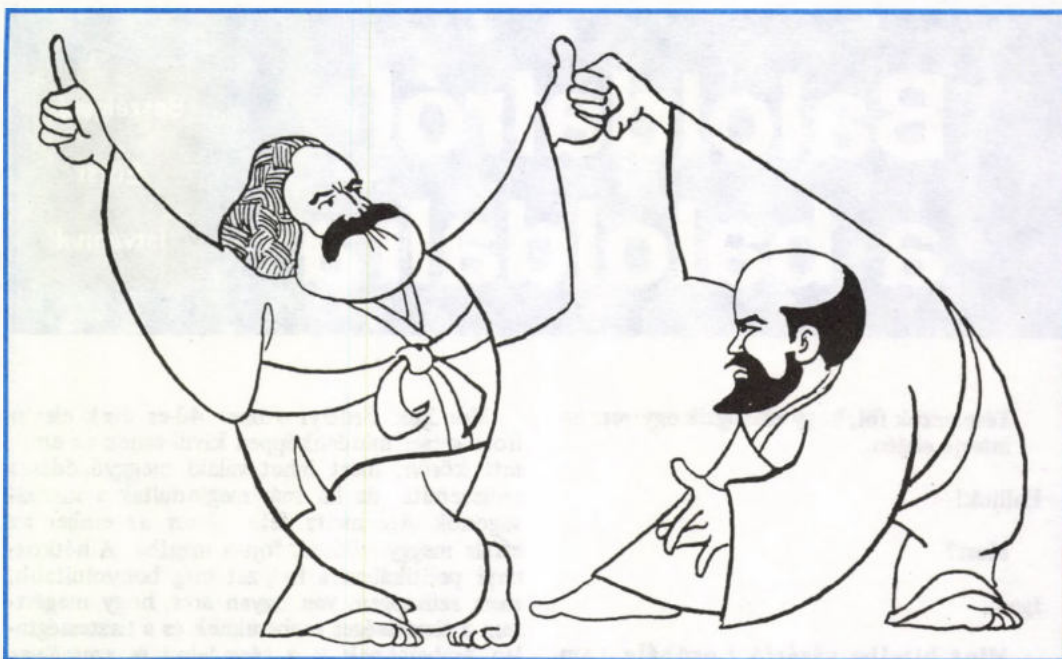
Semmi sem maradt változatlan. Marxistának se vallom magam, csak olyan embernek, akit a marxizmus mindmáig erősen befolyásol. Ha például elkezdek gondolkodni 56-ról, vagy a mi társadalmunkról, vagy egy költői életműről, vagy magamról, akkor állandóan bejönnek a történelmi kategóriák, és teljesen képtelen vagyok máshogy gondolkodni – és most olyasmit mondok, amitől a fiatal lányok elpirulnak – mint dialektikusan, mivel mely meggyőződésem, hogy az ellentétek a dolgokban magukban rejlenek, és nekem az a feladat, hogy ezeket az ellentéteket a lehető legélesebb formájukban fejezzem ki.

Erre Marxból jött rá?

Rémes lenne, ha elméletből jönnék rá mindarra, amiben hiszek. Tapasztalataim biztatnak arra, hogy ezt elhiggyem Marxnak. De még valamit fontos itt megemlítenem. Mondtam már, hogy Lukács nagy hatással volt rám, ez a hatás azonban nem volt ellentmondásmentes. Már a szabadulásom után mind élesebb vitába bonyolódunk, egyáltalán nem értettem egyet azzal, hogy nálunk vagy a Szovjetunióban bármiféle szocializmus van. 82-ben teljes foglalkoztatási tilalmat kaptam. 83-ban Nyugat-Berlinbe költöztem, és három évet töltöttem ott. Ez idő alatt rádöbentem arra, hogy noha Lukács Györgynek nincs igaza abban, amit a mi társadalmunkról mondott, de a kapitalizmust érintő kritikája, bármennyire nem divat ezt most mondani Magyarországon, tökéletesen helytálló.

Ez a baloldaliság általában nagyon szépen hangzik, de egy elméletet, egy magatartást állandóan konkrét kihívások érnek. A hatvanas évek végén divat volt a baloldaliság Nyugat-Európában is, Kelet-Európában is. Ez alternatív kulturális jelenségekkel is összefonódott, beatnével, öltözködéssel, hajviselettel, maozizmussal, trockizmussal, mindenfélével. Nem érezte, hogy valamelyikhez csatlakozni kellene, hogy valamelyik kiutat jelenthet?

Nem. Nem gondoltam, hogy csatlakoznom kellene valamihez. Két teljesen különböző

folyamat játszódott le nyugaton és keleten. A nyugati volt, azt hiszem, az első olyan lázadás, a 68-as diáklázadás, amelyet nem lehet marxista kategóriákkal leírni, tudniillik diákok lázadtak fel, és nem azért, hogy több kenyerük legyen, hanem mert nem óhajtottak kerekék és csavarok lenni a gépezetben.

Ezzel a fajta baloldalisággal már akkor nagyon rokonszenveztem. Nemrégiben a Szabad Demokraták Szövetségében is erről beszéltem, idéztem József Attilát: „A szörnyű társadalom öntőformáiba lötytyintve forrón és szilajon” – az efféle sors elleni tiltakozás egyre fontosabbá fog válni. Jogunk van az ételhez és a ruhához, lakáshoz, de ha mindez meglenne, akkor is ki kellene fejleszteni az emberekben az erőt és a fogékonyságot arra, hogy a belelöttyenés ellen tiltakozni tudjanak. Ezt példázta a 68-as nyugati diákmozgalom. Ebben az időben nálunk, Magyarországon nevenséges maoista csoportcskák ténykedtek, ezekhez semmiféle közöm nem volt. Ezzel szemben igen jelentős volt a csehszlovák reformfolyamat. Ez annyiban hasonlított a nyugati lázadáshoz, hogy számukra is az adott formák kitégítése, részben széttörése, az ember autonómiájának érvényesítése volt a cél. Ezek mind baloldali mozgalmak voltak, és mind a kettő csúfosan megbukott, keleten úgy, hogy az oroszok beavatkoztak, és velük mi is dicsőségesen, nyugaton pedig úgy, hogy a munkáspártok elárulták a diákfelkelést. Utána nyugaton is, nálunk is kialakult a reménytelenség hangulata. Amíg a világ világ, mondták keleten, az oroszok a legkisebb szabadság-tünetre bevonulnak. Nyugaton meg azt mondták, hogy a kapitalizmus olyan erős struktúra, hogy reménytelen lázadni ellene. Be kell illeszkedni. Csak néhányan nem voltak hajlandók erre, ezek elmentek terroristának. Én ezekkel a terroristákkal – pontosabban: első nemzedékükkel – meg kell őszintén mondanom, rokonszenveztem. Egyáltalán nem helyeseltem, amit csináltak, de rokonszenveztem a kétségbeesésükkel. A szintizta kétségbeesés vitte őket a lázadásnak ebbe a tébolyító formájába. Hogy egy világirodalmi példát hozzak fel: szerintem Molière *Embergyűlölője* is a Baader–Meinhof csoportba tartozott volna.

Nagyon lényeges ponthoz érkeztünk: egyik oldalon itt van a kádárizmus, amely elárulta 56-ot, és belefűllasztotta egy liberálisnak tűnő langyosabb diktatúrába, másik oldalon pedig a kétségbeesés embereket öl és bombákat dob családi házakra. Nem gondolja, hogy itt utópiává züllik a Maga egész baloldalisága?

Én magam nem lettem terrorista, és megve-

tem a terrorizmus technikusait, akik vaktában ölnek. Ráadásul tudom, hogy az egyéni terror, még ha morális elkötelezettségből táplálkozik is, csak a fennálló rossz struktúrákat erősíti. Úgy gondolom, hogy vannak nagyon rossz korszakok, amikor csak rossz alternatívák közt lehet választani. Én Vácson a börtönben éhségsztrájk-fenyvegetéssel elértem, hogy könyveket kapjak. Kivettem Ady verseit, és megtaláltam ilyen korszakokban a morális megoldást: „Mag hó alatt.” 68 után is ezt a programot próbáltam felvállalni. Nem tehetek úgy, mintha semmi sem történt volna, tudomásul kell vennem a létezés parancsait. A kapitalista társadalom kínál 500 alternatívát minden ember számára, csak hogy az 500-ból 490 – ha jobban megvizsgáljuk – iszonyúan hasonlít egymáshoz. A mi társadalmunk összesen két-három alternatívát kínált. Miért ne társítsunk hozzájuk egy harmadikat vagy negyediket, mondjuk azt, hogy „Mag hó alatt”. Miért ne próbáljam, mondjuk a publicisztikában, amit megengedtek nekem egy ideig, olyan fák körvonalait megvilágítani, olyan erdő-részeket, amelyek addig homályban álltak. Ha ezt meg tudom tenni, akkor felébredhetem néhány emberben azt a kósza érzést, hogy a kínálaton kívül más alternatívák is vannak. Akkor ki lehet bekkelni ezt a sötét korszakot.

Ezt a „Mag hó alatt” magatartást legalábbis kétféleképpen lehet csinálni. Lehet megkeseredve, és erre Magának minden oka meg lett volna, már csak személyes sorsát tekintve is, és lehet egy rendíthetetlen, ahogy írta egyszer, zsigerekbe nyúló optimizmussal is. Miért a másodikat választotta, mert szerintem ezt választotta, és miért nem az első kényszerítő-dött Magába?

Biológiai optimizmussal valóban szerencsém volt. Ez egészségemből fakadó erőm. Valószínűleg mélyen humorista alkat vagyok. Ez összefügg azzal, amit az előbb mondtam, hogy a dolgokat ellentéteikben látom. Ennek az alkatnak kapóra jön a pocsékság. Határtalanul komikus egy ilyen rossz korban nézni, hogyan mutatják magukat butábbnak az emberek, mint amilyenek, míg végül valóban butábbá is válnak. És rettenetesen komikus, ahogy az emberek darabokra potyognak szét, miközben megpróbálják megőrizni a fölényüket.

Mivel szemben?

Egymással, feleségükkel, férjükkal, kollégáikkal, versenytársaikkal, velem. Csak egy példát említek. *A kihallgatás* az 1988–89-es év legjobb darabja lett. És akkor odajön hozzám az az

ember, aki ezt az 1965-ben írt darabot ötször vagy hatszor tiltotta be, pontosabban: ő közölte a színházigazgatókkal, hogy a darab nem játszható. Megrázza a kezem, és ezt mondja: „Pistám, el sem tudom mondani, hogy mennyire örülök!” Ennél komikusabb jelenet el sem képzelhető, és ugyanakkor elfog az a szörnyű érzés, hogy most mond igazat. Ez egy rendes ember, mindig az volt a véleménye, hogy ezt a darabot el kellene játszani. Csakhogy eddig a saját akarata ellenére élt, a letiltás bánatos esz-köze volt, és most őszintén örül. Az ilyen szcénáktól egy hétig boldog vagyok. Pontosabban egy hétig erőt adnak élni, írni, örülni, udvarolni, miközben tudom, hogy egy nálam morálisabb ember szempontjából én is éppilyen komikus vagyok. Igen, olyan korban élünk, hogy magam is rámosolyogtam kultúrátámogató verőlegényekre, miközben tudtam, hogy barátom, Angyal István inkább meghalt, csak hogy ezt ne kelljen csinálnia. Ezért mondtam a beszélgetés elején, hogy többfajta morális magatartás lehetséges, tőlem ez telt.

Mit gondolt mosolygás közben? Volt ehhez ideológiája? Vagy pedig játéknak fogta föl, amin majd egy jól lehet röhögni?

Egyszerűen úgy gondoltam, hogy itt vannak a könyveim, amott pedig a közönség. És köztem és a közönség között van egy bizonyos közege, amelyen át kell törni. Nem szabad minden áron áttörni. Úgy nem törhet át az ember, hogy megsemmisíti magát. De ha bizonyos gesztusokat kell tenni, akkor ezekkel tartozom annak, amit már megírtam. Talán a közönségnek is. Úgy döntöttem, hogy bizonyos gesztusokat megteszek, hogy a könyveimnek segítsék. Így is elég vontatottan haladnak a dolgaim. Az *Úrügyeimre* például 69-ben kötöttem szerződést, és 80-ban jelent meg az esszégyűjtemény.

Egy időszakot én is végigcsináltam ebből a harminc-egynéhány évből, és egyszerűen elfáradtam bele. Holott sokkal kevesebb jutott belőle nekem, mint Magának.

Csakhogy bennem – és ez nagyon hihetetlennek fog hangzani – volt egy érzés, hogy ez jól tesz nekem, mert az erős nyomás arra kényszerít, hogy a legjobbat hozzam ki magamból. Sőt még a cenzúráról is azt reméltem, hogy használ nekem. Arra kényszerít, hogy bonyolultabban, sokrétűbben írjak. Kénytelen voltam olyan képességeket kifejleszteni magamban, amelyek veszendőbe mentek volna, ha minden olyan egyszerűen megy. Az is használt, bár keresést is okozott, hogy még a kollégáim közül is csak nagyon kevesen ismernek el mint író.

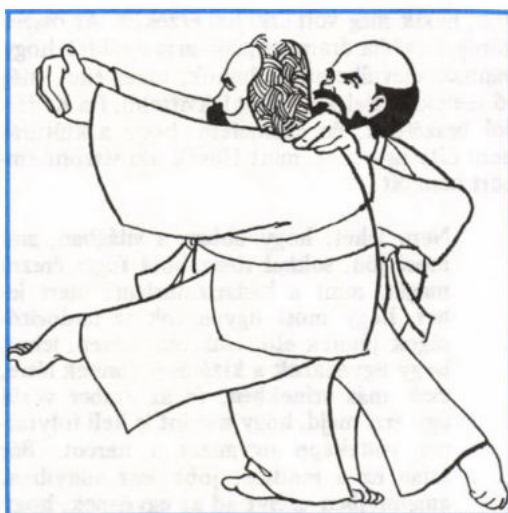
Miért, minek tartják, publicistának?

Publicistának meg bohócnak, mitugrásznak.

Ennek mi lehet az oka? Egyfajta önmentés ez a részükről, amivel lesajnálnak egy olyan magatartást, melyet ők nem követtek, sőt pontosan az ellenkezőjét követtek?

Itt el kell különíteni egymástól a morális és a művészi szempontokat. Ez utóbbiak megítélésére nem vállalkozom. A morális aspektus viszont egészen világos. Az irodalmi világ számára azért voltunk néhányan kényelmetlenek, mert pusztán létünk megcáfolta az írók többségének azt a hiedelmét, hogy az egyedüli lehetséges utat választották. Ők azt szerették volna önmagukkal elhitetni, hogy kompromisszumaik szükségesek, sőt egyedül lehetséges döntések eredményei voltak.

Itt van Fekete Sándor szerencsétlen példája. Ő rendkívül tehetséges publicista, politikus

alkat, és egyszer csak úgy döntött, börtönévei, majd mellőztetése után, hogy beáll a sorba. Felcsapott szerkesztőnek, majd főszerkesztőnek, és közben kezdtek befutni a hírek Konrád Gyuriról és külföldi sikereiről. Törtem a fejem, hogy miért támadja Fekete Sándor rituális rendszerességgel Konrád Györgyöt. Aztán megtaláltam a választ. Konrád György másként döntött, mint Fekete Sándor, nem állt be a sorba, és mégis boldogult, mégpedig világszínvonalon. Márpedig Fekete Sándor elemzésének a lényege az volt, hogy be kell állni, mert csak így lehet segíteni a valóban létező szocializmuson, és érvényesülni is csak így lehet.

A valósággal kötött nem túl hősi békének nálunk nagy hagyományai vannak. Csak Arany Jánost említem meg, és ezzel magamra haragítom a finomabb lelkeket. Magyarországon ugyanis két nagy költő nem bírálható: Arany János és Babits Mihály. De bármekkora költő is Arany, azon mégis csak nevetni lehet, hogy walesi bárdjait, akik dalolva mentek lángsírba, úgy eldugta, hogy még Gyulai Pál sem tudta előcsalogatni őket, a kiegyezés után tíz évvel sem. Az a lelki nyomorúság tehát, mely a Horthy vagy Kádár apukás rendszerében – mert ezek alapjában véve nagyon hasonló rendszerek – a kiegyezéshez mindenképpen megkeresi a belső igazolást és a kellemes külszint, ilyen kulturális hagyományra, halhatatlan költészetre is támaszkodik. Űl Arany János az Akadémia főttkári székében, és rettentő rosszul érzi magát; közben Petőfire gondol, aki „nem közénk való”, és erről is halhatatlan verset ír, s közben nevével fémjelzi a kiegyezést. És példaképpül szolgál a késő utókornak, mely szintén megköti különbékéjét a még sokkal el-

nyomorítóbb hatalmakkal, és közben ideálizálja Aranyt, hogy igazolhassa saját megalkuvásait. „Nem pöröltem, / félreálltam, letöröltem” – idézi a Mestert, és már meg se nézi, hogy ki fröcskölte le és mivel.

Mondja, ki a Maga irodalmi előképe? Ady? Aki azt mondja, hogy „Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja, hogy tempóz Arany s Petőfi hogy istenül”?

Eltalálta. „Nekem beszédes költő-példák némák.” Igen, ez a „Vagyok, aki vagyok”. Ez az Adyságban a legcsodálatosabb, és ezt tanultam Lukáctól is.

Azt mondta, hogy Magának jól tett ez a rendszer, hiszen például a cenzúra miatt megtanulta árnyaltabban kifejezni magát. Csakhogy a cenzúrának van egy másik oldala is, és minket, újságírókat ez sújtott inkább: hogy a megfogalmazásainkban olyan kerülő utakra, olyan szóhasználatokra kényszerültünk, amelyek nem fedték azt, amit mondani akartunk. És nemcsak arról van szó, hogy virágnyelven beszéltek az emberek, hanem szerintem azt sem tudták, mit akarnak. Mert végül is egy olyan mesében élünk, melyben folyton a jóról meg a rosszról esett szó, mindenféle árnyalat nélkül. Nem különültek el azok az emberek, akik közösen tagadtak, nem jöttek létre szövetségek azok között, akik belül voltak a sáncon és azok között, akik kívül. És ezért nem is csak a megfogalmazást, hanem a világot kell újratanulnunk, hogy voltaképpen milyen erők vannak itt egyáltalán. Bár, ha előnye volt ennek a rendszernek, az az volt, hogy megtanultunk árnyaltan gondolkodni, rá voltunk kényszerülve, hogy a lényegre rengeteg szempontból végiggondoljuk, mert magunk se tudtuk, mi az igazság. Örökös kísérlet, hogy értsük, miben élünk, ezzel telt az életünk.

Egy kisebbségnek telt ezzel az élete. Nagyobb része ezt az egész politikával kapcsolatos buzgalmat kikapcsolta az életéből, rájött, hogy ez nem az ő dolga. Az emberek igyekeztek maguknak kiépíteni egy világot, amelyben viszonylag szabadon élhettek. A kádárizmus legnagyobb pozitívuma, hogy ezt lehetővé tette, és egyben ez a legnagyobb negatívuma is. Mindenki egy kicsit meg volt vásárolva. Az ellenzéknek is be kellett tartania bizonyos játékszabályokat. Sejtettük, hogy minket nem fognak le tartóztatni, legfeljebb az állásunkat és útlevelelünket veszítjük el, és a rendőrök zaklatni fognak. Ezért cserében még szamizdatban is működött egy bizonyos öncenzúra, ami persze a megengedettnél sokkal tágabb lehetőségeket nyújtott. Mégis világos volt, hogy valamiképpen mi is beletartoztunk a közmegegyezésbe. Abban különböztünk a lakosság többségétől, hogy ez fenn akarta tartani a közmegegyezést, mi pedig fel akartuk rúgni, mivel nem közmegegyezésnek, hanem diktátumnak fogtuk fel, amelyet kellemes, mosolygós arccal kényszerítettek ránk és nem feltétlenül gumibottal.

Konzekvensen jóban van önmagával. Ez magyarázza azt is, hogy egy éve nem változott át véresszájú hadakozóvá? Mert végül is megtehette volna, minden oka megvan rá.

Nem bírván polemizáló hajlamaimmal, egyre rosszabb érzéssel rontok neki egy-egy embernek, egyre rosszabb kedvvel üzöm kis háborúskodásaimat. Az egésznek rossz íze van, és ezt nem tudom elfelejteni. Mit érek vele, ha beolvassok, hogy X vagy Y akkor meg ekkor ezt vagy

azt mondta. Egyrészt mindenki tudja, másrészt ők maguk úgyse ismerik el. Harmadrészt akármilyen rendszer jön, ők úgyis jobban épülnek bele, mint én, tehát ugyanez a helyzet fog kialakulni. Ennek tehát nincs értelme. Annak már inkább van értelme, ha lerombolunk bizonyos mítoszokat. Például azért alkalmaztam a verőlegény kifejezést Kardosra, mert Kardos mítoszát az általa kitartott, részben ellenzéki írók még mindig apólják.

Vívja a maga kis személyes háborúit azokkal az emberekkel, akikkel régóta háborúban áll. Ez rendben van. De én arra gondoltam, hogy miért nincs magában az az engesztelhetetlen gyűlölet, ami sokakból kibukott most, azzal a rendszerrel szemben, amellyel így vagy úgy, ezért vagy azért harcba álltak, amely lehetlenné tette őket emberként, alkotóként.

Egyrészt az nem egészen áll, hogy bennem nincs gyűlölet. Bennem van gyűlölet, például tisztán emlékszem arra, hogy gyűlölet fogott el ötvenhat november 4-én Kádár János személye iránt, és ez az indulat végigkísérte életemet, mégpedig egyenletesen, görcsök nélkül. A megvetés és undor, amit e figura iránt éreztem, haláláig tartott, sőt máig sem csitult. Viszont ez a lelki szituáció azt jelentette, hogy ezt a harminc évet részben mégiscsak rejtőzve kellett átélnem, mert ezt az érzést ebben a formájában nem mutathattam meg nyilvánosan. Másrészt ki kellett fejlesztenem olyan erőforrásokat, hogy élni tudjak ebben a lehetetlen helyzetben, ahol a király iránti undor határozza meg az alaphangulatomat. E kényszer alakította ki bennem az ellentmondásokban örömet lelő ironikus ember szellemi fiziológiáját, és meg kell mondanom, hogy eközben én nagyon jól szórakoztam.

Kádár Jánossal meg a rendszerével szemben sem volt ilyen kettős mércéje? Mondván, hogy az emberi lehetőségek kiteljesítése szempontjából ez valóban kemény rendszer volt, de ahhoz a nyomorúsághoz képest, amelyből kinőtt, mégiscsak embe-
ribb életre adott lehetőséget.

Én elismerem, hogy a kádárista Magyarország sokkal jobb volt hatvanöt után már, mint a környező posztstálinista országok. Csakhogy ha valamit meg akarok érteni, mindig a genezisből kell kiindulnom. A kádárizmus eredete egy nagy árlás volt. Ezzel mindvégig meghatározta a mozgásterét. Utána jöttek a tömeggyilkosságok. Az eredetnek, az árlásnak és a tömeggyilkosságnak ezt a mocskát egy pillanatra nem felejthettem el. Úgy gondolom, hogy vannak dolgok, amelyek jóvátehetetlenek. Erre épült fel különben a tragédia esztétikája. Mondhatjuk-e azt, hogy Ödipusz megölte ugyan az apját, és együtt hált az anyjával, de ez már rég történt? Ezt a kifogást nem fogadták el a görö-

gök, nekik még volt erkölcsi érzékük. Az összes görög tragédia dramaturgiája arra épül fel, hogy vannak elévülhetetlen bűnök, amelyeket még jó cselekedettel sem lehet lekvittelni. Ha Kádár-ról beszélünk, én elismerem, hogy a kultúrát nem ölte úgy meg, mint Husák, aki viszont embert nem ölt.

Nem lehet, hogy abban a világban, ami most jön, sokkal rosszabbul fogja érezni magát, mint a kádárizmusban? Mert lehet, hogy most ugyanazok az undorító-ságok jönnek elő, csak más néven, lehet, hogy ugyanazok a kizárások jönnek létre, csak más színekben, és az ember végül úgy érzi majd, hogy megint le kell folytatnia voltaképp ugyanazt a harcot. Bár talán ez a rendszer jobb lesz annyiban, amennyiben esélyt ad az egyénnek, hogy azt csinálja, amit akar, és akkor Maga már a helyén van!

Egy afféle baloldali embernek, amilyen én vagyok, hogy ismét visszatérjek a kiindulópontunkra, nagyon nehéz a helyzete, mert igazából azzal, amit Pozsgay Imre vagy hozzá hasonló politikusok mondanak, nagyrészt egyet is tudok érteni. Igen, én is szocializmust szeretnék, én sem óhajtok demokratikus centralizmust, proletárdiktatúrát, értékrendszerem baloldali. Csakhogy olyan világban éltünk 30 évig, amelyben arra is rá kellett jönni, hogy a filozófiai és a politikai egyetértés korántsem olyan fontos, mint az a bizonyosság, hogy X vagy Y, aki hasonló elvekkel rukkolt elő, mint én, nem jelent fel a házmesternél.

A Szabad Demokraták Szövetségének a maga azokból az emberekből alakult ki, akik együtt szamizdatoztak, és vállalták az illegálitás bizonyos következményeit. Ez a helyzet morális egységet alakít ki, noha politikailag nagy különbségek lehetnek az egykori szamizdatosok között. Ezek a politikai különbségek összecsapásokra fognak vezetni. Az MSZP-sektől morális szakadék választ el, eddigi harcostársaim nagy részétől pedig előbb-utóbb politikailag kell elválnom. Elképzelek például egy jövődöbéli koalíciót, amelyben barátaim olyan jelszavak hirdetőivel ötenek karba kart, mint *Isten, Család, Haza*. Mit kezdenek ezekkel a jelszavakkal? Egyrészt ateista vagyok, tehát úgy gondolom, hogy egy Isten—Család—Haza—Államban már csak azért sincs helyem, mert nincs Istenem. Ami a családot illeti, a hagyományos családról mint kötelező formáról, nagyon lesújtó a véleményem. Rátérve a Hazára, természetesen magyarnak vallom magam, ez a kultúra nevelt, de ha összeütközne bennem az ember és a hon, feltétlenül az előbbi választanám.

Egyáltalán miért lépett be politikai pártba? Ugyanis amit most elmondott, az egyértelműen azt jelenti, hogy Magának aktívan soha nem lehet köze a politikához, tekintve, hogy a politika mindig

érdek- és hatékonyság-szempon-
tján működik, Maga meg morális alapon.

Egyszerűen azért szálltam be, mert ez a fajta kötöttség, ami a szamizdathoz, a Beszélőhöz fűzött, meg a Beszélőt csináló emberekhez, és az a fajta burjánzás, részben mocskos burjánzás, amely rögtön jelentkezett, mihelyt itt a kádárizmus gyöngült, arra készítetett, hogy mégis ahhoz az erőhöz próbáljak csatlakozni, amelyet én magam etikailag a legjobbnak, politikailag a legkevésbé rossznak tartok. Eljöhöt egy olyan pillanat, amikor esetleg úgy gondolom, hogy az ilyen kötöttséget nem tudom vállalni. Nem azért, mert nem ezt tartom továbbra is a legjobb most létező erőnek, hanem azért, mert tőlem mint írótól és embertől túl sok kompromisszumot követel, ami már akadályoz a munkámban.

Jó érzésében?

Jó érzésben, azaz emésztési érdekeimben. És ami a kedvenc metaforámat illeti, félő, hogy aktuális lesz egy kis módosítás, mert a hó azért volt hó alatt, Ady szimbólumában és a valóságban is, mert a hó védi. Én azt hiszem, hogy a következő időszakban nem kell elrejtennem a magot, amit igazságnak vélek, hacsak valami rossz fordulat be nem következik, amit mai napig nem zárok ki, gondolok Gorbacsov bukására és ennek magyarországi folyományára, tehát ha ez nem következik be, úgy gondolom, hogy ebben az értelemben a költői kép nem illik többé rám. A hasonlat másik értelme az, hogy valamennyi olyan igazságot meg kell őrizni, amelynek még nem jött el az ideje. Ha történelmileg nézzük az Ady-féle metaforát: Ady óta volt egy félresikerült és egy elfajult forradalom, utána jött egy rettenetes Horthy-rendszer, utána egy mindennél iszonyatosabb Szálasi- és Rákosi-rendszer, utána jött ez a szörnyű Kádár-tenyészet, és most itt vannak a posztkádáristák, megigazulásuk időszakában. Mégis ki meri azt mondani, hogy az Ady-féle gondolatnak és érzületnek nincs kontinuitása? Mondjuk József Attilában vagy Bálint György publicisztikájában? Nem mindig azon mérhető egy mag kivirágása, zárba szökkenése, hogy a valóságos életben, az intézményrendszerekben mi valósul meg. Ha ezt a szellemi kontinuitást gondolati munkával kioperálnánk a magyar fejlődésből, akkor milyen még sokkal szörnyebb ország lenne a miénk? Természetesen a folytatók nem érhetik el, legfeljebb kivételes pillanataikban Ady szintjét. De már az is nagy szerű, ha ki-ki a maga szintjén ehhez a hagyományhoz sorakozik fel. Ennek megvan a maga hatása, azokra az emberekre, akik olvasnak. Ezt még én is tapasztalom, mert én is ezt a hagyományt folytatom, vagyis ebből annyit, amit a magam méreteivel elbírok.

Igen, bizonyára megvan a maga hatása, ha nem is ezzel a „Mag hó alatt” törekvéssel, hanem mint morálisan és intellektuálisan konzekvens magatartás.

Nem tudom hogyan, de nyilván sok embert taszít is a magatartásom. De ez engem csak ritkán zavar. Ha ugyanis valami kihívással tud válni, egy gondolat, egy könyv, egy ember, akkor mindazoknak, akik érzik ezt a kihívást, kötelességük valamit végiggondolni, még akkor is, ha a válaszuk elutasító. A művészetnek nem lehet az a célja, hogy minél többen szeressék és kövessék. A művészetnek az a dolga, hogy megnehezítse az emberek számára azt, hogy úgy éljenek, ahogy nélküle éltek volna. Ezért a szenvedélyes elutasítás sokszor inspirálabb és boldogítóbb, mint a higgadt tudomásulvétel.

Az interjút készítette:
MIHANCsik ZSÓFIA—SZÉNÁSI SÁNDOR

